

1.01
Prejeto 25. 4. 2006

UDK 329.75(497.4)"1931/1941"

Petra Svoljšak*

Nekaj utrinkov iz delovanja veteranske organizacije Zveza bojevnikov "Organizacija Bojevnikov je trdna in močna, je zveza src in duš. Je temelj prijateljstva in ljubezni med narodi"

IZVLEČEK

V razpravi je predstavljena dejavnost Zveze bojevnikov (1931-1941), ki je združevala veterane prve svetovne vojne, v večini nekdanje avstro-ogrske vojake. Zveza bojevnikov je bila nepolitična in nadstrankarska organizacija, katere delovanje je bilo osredinjeno na gojenje spomina na Veliko vojno, kar se je odražalo predvsem v spodbujanju k postavljanju spomenikov padlim vojakom prve svetovne vojne. Svoje delovanje je usmerjala tudi na socialno področje, predvsem v obliki t. i. samopomoči in v skrbi za ureditev socialnega položaja vojnih invalidov. Tako z zornega kota državne skrbi in odnosa ter skozi gradnjo in usebino državotvornega kolektivnega spomina na obdobje prve svetovne vojne moremo ugotoviti, da so bili veterani nekdanje avstro-ogrske vojske veterani drugega razreda, katerih spomin zaradi zgodovinskih okoliščin ni mogel postati del uradne komemoracije Velike vojne na jugoslovanskih tleh.

Ključne besede: 1. svetovna vojna, Zveza bojevnikov, veterani, vojni invalidi, socialna pomoč, Jugoslavija, spomeniki

ABSTRACT

SOME ASPECTS OF THE OPERATION OF THE LEAGUE OF COMBATANTS OF WAR
"THE ORGANISATION OF COMBATANTS IS STEADY AND STRONG. IT IS A UNION OF HEARTS
AND SOULS. IT IS A FOUNDATION OF FRIENDSHIP AND LOVE BETWEEN NATIONS"

The paper examines the activity of the League of Combatants of War (1931-1941), which was composed of First World War veterans, most of whom were former soldiers of the Austro-Hungarian army. The League was a non-political and non-partisan organisation focused on preserving the memory of the Great War. Whilst its main activity was campaigning for the erection of monuments to the fallen First World War soldiers, it was also active in the social field through so-called self-help and the concern to secure social assistance for the war-disabled. It can be concluded, from the state's indifference and its shaping of the collective memory of the First World War period, that former soldiers of the Austro-Hungarian army were considered second class veterans whose remembrance, for

* Dr., višja znanstvena sodelavka, ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2; e-mail: petrasv@zrc-sazu.si

historic reasons, was not included in the official commemoration of the Great War in Yugoslavia.

Key words: First World War, League of Combatants, veterans, the war-disabled, social assistance, Yugoslavia, monuments

Problematiko slovenskih vojakov prve svetovne vojne v Kraljevini SHS je mogoče predstaviti z različnih zornih kotov, skozi zgodovinsko pomnenje njihove neposredne udeležbe v Veliki vojni, po poti organiziranega povojnega kolektivnega spomina ali pa glede na položaj in vlogo njihove veteranske organizacije *Zveza bojevnikov*.

Zveza je bila ustanovljena razmeroma pozno, to je leta 1931, čeprav je imela svoj prvi občni zbor leta 1924 na Brezjah. *Zveza bojevnikov* je bila samobitna, neodvisna veteranska organizacija na slovenskem ozemlju, ki je združevala borce iz svetovne vojne in pa vojake, ki so v Jugoslaviji odslužili kadrski rok. Predvsem pa je bila načeloma nadstrankarska in nepolitična organizacija. Njeno poslanstvo je bilo pogosto nerazumljeno, ker naj bi bila organizacija umirajočih,¹ mnoge je prevzemal strah, da jim bodo bojevniki potisnili ponovno v roko puško z nasajenim bajonetom, da hujskajo na vojno ali da zbirajo denar za smodnik, drugi so spet domnevali, da je edini namen bojevniške organizacije vsako leto enkrat romati na Brezje ali na kako drugo božjo pot.² Njeno delovanje je bilo "omejeno" in posvečeno spoštovanju padlih in spominu na tiste, ki so žrtvovali najdražje, to je svoje življenje. Kot temeljno vodilo svojega obstoja so v Pravila zapisali, da je namen zveze gojiti prijateljstvo med člani, skrbeti za moralno, pravno in gmotno pomoč članom, invalidom in vojnim sirotam. Poleg tega so bili izjemno dejavni pri postavljanju spomenikov padlim tovarišem, saj je bilo na pobudo *Bojevnikov* zgrajenih okoli 150 spomenikov, "*med njimi je mnogo umetniško dovršenih*."³ Ob enem so skrbeli za urejanje vojaških pokopališč in za primerno počastitev spomina padlih vojakov. Svoje naloge so opredelili kot zavzemanje za pravične koristi članov, poskrbeli naj bi za njihovo izobrazbo, delovali naj bi tudi v mednarodni javnosti, ki bi jo obveščali o svoji dejavnosti in organizaciji, pa o slovenskem narodu in Jugoslaviji, saj je *Zveza* promovirala slovensko narodno zavest in pripadnost jugoslovanski državi obenem ter ves čas svojega obstoja zavestno in vztrajno poudarjala delo za dobrobit naroda in države, prizadevala pa si je tudi za vzajemnost in prijateljstvo med slovanskimi narodi. Med svoje dejavnosti so zapisali tudi ustanavljanje dobrodelnih ustanov in skladov, gospodarskih podjetij, zbirali so material za postavitve vojnega muzeja, predvsem slike, dnevnik in knjige. Ustroj *Zveze bojevnikov* je bil enostaven in učinkovit, krajevnim skupinam je bil nadrejen osrednji odbor, hkrati pa so imele skupine dovolj pogojev za samostojno delo. Na ozemlju Slovenije je pod imenom *Zveze Bojevnikov* delovalo 44 podružnic, pod imenom *Boj* kot organizacije, kateri se je *Zveza* pridružila, pa je bilo vpisanih 130 podružnic.⁴ Za prvega predsednika *bojevnikov* je bil izvoljen

¹ Bojevnik, 15. 8. 1931, št. 1, str. 1, Naše poslanstvo.

² Brezje. Slovenskim žrtvam svetovne vojne. *Zveza bojevnikov*, Ljubljana 1937, str. 20 (dalje Brezje)

³ Prav tam, str. 22.

⁴ France Filipič: *Boj*. V: Enciklopedija Slovenije, zv. 1, A-Ca. Ljubljana 1987, str. 304.

upokojeni major Martin Colarič, za tajnika pa vojni kurat Franc Bonač; po Colaričevi smrti leta 1930 je vodenje Zveze prevzel general Rudolf Maister, zadnji predsednik pa je bil Stane Vidmar. V spomin na prvega predsednika so *bojevniki* ustanovili Colaričev sklad za podporo revnim sodrugom, njihovim vdovam in sirotam. Osrednje gibalno delovanje Zveze *bojevnikov* je bilo glasilo *Bojevnik*, ki je izhajalo med letoma 1931 in 1936, prinašal spomine na bojna leta, predvsem pa obveščalo in osveščalo člane in bralce o poslanstvu Zveze *bojevnikov* in njenem delu. Na moč svoje organizacije je Zveza opozarjala predvsem na javnih taborih, ki so jih organizirali bodisi krajevni odbori, bodisi na osrednjem vsakoletnem taboru na Brezjah.

Na veliki šmaren leta 1915 se je prav na Brezjah zbralo nad 10.000 vernikov, ki so prosili in molili za mir. Bivši *bojevniki* so se tam prvič zbrali leta 1923 in okoli 10.000 veteranov se je zaobljubilo, da se bodo vsako leto znova v poletnih mesecih srečali pri Mariji Pomagaj. Naslednje leto so v cerkvi v bližini Marijine kapelice postavili spominsko ploščo v zahvalo za srečno vrnitev. Na taborih in zborovanjih so bili glavni govorci najvidnejši predstavniki Zveze, npr. predsednik general Maister, pa Ivan Matičič, vojni kurat Franc Bonač. Ob tridesetletnici kronanja podobe Marije Pomočnice (1907) je ob pripravah na spominsko svečanost 28. in 29. avgusta 1937 vzniknila tudi zamisel o preureditvi prostora pred cerkvijo, kjer naj bi nastal velik park, v katerem bi postavili spomenike zaslužnih mož in Marijinih častilcev. V spomin vseh slovenskih vojakov, ki so pokopani po vseh deželah, kjer je divjala vojna morija, naj bi postavili grob neznanega slovenskega vojaka, na samostanskem vrtu pa bi stal tudi vodnjak s kipom Marije Pomagaj kot simbol vrelca njene ljubezni in milosti. Ob veliki noči 1. 1937 so sestavili spomenico za postavitev spomenika in se za podporo ter podpis najprej obrnili na nadškofa Antona Bonaventuro Jegliča, ki je, po pričevanjih, akcijo podprl z velikim zanosom.⁵ Načrt je bil poverjen šoli arhitekta Jožeta Plečnika, osnutke pa naj bi začrtal njegov učenec Janez Valentinčič. Imenovana sta bila častni odbor (ban dr. Marko Natlačen, nadškof dr. Anton B. Jeglič, ljubljanski knezoškof dr. Gregorij Rožman, lavantinski knezoškof dr. Ivan J. Tomažič, rektor svetišča in brezjanski gvardijan p. Bonaventura Resman, ljubljanski župan dr. Juro Adlešič, mariborski župan dr. Alojzij Juvan, celjski župan Alojzij Mihelčič, ptujski župan dr. Alojzij Remec, ter načelnik županske zveze Ferdo Novak s tajnikom Jožem Strnadom) in izvršni odbor (predsednik Zveze *bojevnikov* Mirko Ratej, I. podpredsednik Rudolf Wagner, II. podpredsednik Anton Drobnič, tajnik Rudolf Lukež, blagajnik Ivan Grajšek in odbornik Rado Šturm), ki sta pozvala župne urade, občine, denarne zavode in posameznike, da z gmotnimi sredstvi podprejo akcijo. Ob spominski slovesnosti, zborovanju zastopnikov bojevniških skupin in taboru na prostem, je bil postavljen tudi temeljni kamen za skupen spomenik slovenskim žrtvam svetovne vojne, ki ga je blagoslovil tedanji ljubljanski nadškof dr. Gregorij Rožman. Ban Dravske banovine dr. Marko Natlačen je imel na zborovanju vznesen govor, v katerem je o plemeniti pobudi Zveze *bojevnikov* povedal: "Vse države, vsi narodi, ki jih je strašna vihra potegnila v svetovni vrtinec, se s hvaležnostjo spominjajo svojih junakov, ki so položili na žrtvenik domovine svoje najdražje - svoje življenje. Temu so nam priče veličastni spomeniki, zgrajeni v počastitev neznanemu junaku. Z današnjim dnem stopamo tudi mi Slovenci v vrsto

⁵ Brezje, str. 18.

teh narodov."6 Spomenik je oznanil za simbol miru in sprave ter tovarištva, ki izveneva "bvaležnost desetisočem slovenskih fantov in mož, ki so na raznih bojiščih močno krvaveli in umirali in s svojimi žrtvami, s svojo krvjo in s svojim življenjem odkupili osvobojenje našemu narodu."7 Zamisel o grobu neznanega slovenskega vojaka in srečanjih na Brezjah je že dalj časa tlela med nekdanjimi vojaki, ki so se zato za pobudo in uresničitev obračali na svoje nekdanje vojne kurate, predvsem na Jerneja Hafnerja in Franc Bonača, zlasti pa so omenjali, da so se mnogi vojaki zaobljubili prav brezjanski Mariji, da se ji bodo poklonili, ako se živi vrnejo iz vojne. Ko je leta 1935 umrl tajnik *Zveze* in njen duhovni vodja Franc Bonač, so *bojevniki* sklenili postaviti mu dostojen spomenik prav tam, kjer je leto za letom zbiral in navduševal *bojevnike*. Ustanovljen je bil poseben odbor s sedežem v Kranju, ki pa je prepustil nalogo *Zvezi*. Tedaj se je porodil načrt, da bi zamisel Bonačevega spomenika postavili v širši kontekst in ga posvetili vsem, ki so v veliki vojni padli za domovino. V grob neznanega slovenskega vojaka naj bi spomladl naslednjega leta prepeljali kosti, vsaka slovenska župnija pa bi v posebnih žarah prispevala prst z domačih pokopališč kot simbol skupnosti in skupnih žrtev vseh Slovencev. Za pomoč in podporo so se obrnili na vse Slovence, saj "*naša čast in ponos zahtevata, da veliko delo dostojno izvršimo*."8

Poslanstvo *Zveze bojevnikov* je temeljilo na čaščenju spomina padlih tovarišev, zato si je ves čas prizadevala, da bi primerno in trajno obeležili slovenske vojne žrtve tudi na osrednjem ljubljanskem pokopališču pri Sv. Križu, kamor so že od izbruha vojne "*jeli polagati v blagoslovljeno zemljo [.../ prve žrtve svetovne morije, ki so bile ubogo orodnje človeških grozot in samogoltnosti*,"9 pa še po 18 letih niso imeli dostojnega pokojišča. Med vojno so pri Sv. Križu pokopavali vojake različnih narodnosti in ver, tudi vojne ujetnike, ki so umirali v ljubljanski vojaški bolnici. Vojake evangeličanske, židovske in muslimanske vere so pokopavali na ločenem evangeličanskem pokopališču pri Sv. Krištofu, ki je bilo ukinjeno šele v petdesetih letih 20. stoletja. Posebno je *bojevnike* motila in čudila brezbriznost države, saj "*zares sladko je boriti se za domovino in nato počivati med koprivami in plevelom*,"10 so zgroženo zapisali. Posebno problematično, pa ne zaradi pokojnih, temveč zaradi dejstva, da takšne pozornosti niso bili deležni branitelji nekdanje Avstro-Ogrske (Jugoslovani, Poljaki, Čehi, Slovaki, Rusi, Avstrijci, Romuni, Nemci, Madžari), se jim je zdelo pokopališče vojakov Kraljevine Italije, ki obsega kar 3600 m² in je Italija zanj plačevala veliko vsoto, medtem ko je bilo pokopališče pokojnih vojakov avstro-ogrske vojske podobno gmajni ali pašniku. Zato je *Zveza* dolgo neuspešno naslavljala prošnje in vloge na pristojne ustanove, da bi sprožila dokončno ureditev pokopališča. Svojo nalogo v mobilizaciji ljudi in denarja je *Zveza* nenazadnje opravila s tem, ko je spodbujala k postavitvam spomenikov po Sloveniji, ni pa se nameravala spuščati v ureditev takšnih vojnih pokopališč, za katere so bile pristojne druge države, katerih žrtve so bile pokopane na slovenskem ozemlju. Ljubljanska občina je leta 1932 končno sprejela pobudo *Zveze bojevnikov* za ureditev vojnega pokopališča pri Sv. Križu. *Zveza* ji je tudi pred-

6 Slovenec, 30. 8. 1937, št. 198, str. 1.

7 Prav tam.

8 Brezje, str. 11.

9 Bojevnik, 25. 6. 1932, št. 3, str. 2, Spominsko pokopališče bojevnikov na pokopališču pri Sv. Križu.

10 Prav tam.

ložila načrte, vendar se je občina obrnila na arhitekta Plečnika, ki je naredil načrt za vojno pokopališče in tako je *"p/lemeniti misli pietete do mrtvih [...] dal ves svoj umotvorski polet."*¹¹ Leta 1923 so bili na pokopališču pri Sv. Križu prepeljani posmrtni ostanki žrtev judenburškega upora, ki so bile svečano pokopane pod okrilje kamnitega Kranjskega Janeza, delo slovenskih kiparjev Svetoslava Peruzzija in Lojzeta Dolinarja. Na isti prostor je arhitekt Plečnik začrtal pravokotnik, ki bi meril 3673 kvadratnih metrov, s katerega bi se dvigal mogočen triglavi spomenik v obliki treh piramid in bi celotnemu pokopališču služil kot orientacijska točka, s kamniškimi gorami v ozadju pa bi *"tvoril [...] iz srca do srca govoreč pomnik, da bi se človeštvo streznilo, spametovalo in spoznalo, da mu od krvavega obračunavanja preti le pogin, obup in smrt."*¹² Iz predstavljenega načrta tudi izvemo, da bi bil osrednji betonski steber visok 9 metrov, oba stranska pa 6 metrov, vrh vsakega bi bil vsidran betonski križ. Pod osrednjo triglavsko piramido bi bila velika odprtina na obe strani, kjer bi gorela večna luč, obiskovalci pa bi lahko vstopali in prižigali sveče. Na vzhodni strani je Plečnik, za prihodnost, načrtoval še manjši mavzolej, *"nekak narodni panteon odličnih mož bojevnikov, ki so si stekli prav posebne zasluge za domačo grudo. To bi bila veličastna metropola smrti, dostojno pokojišče malone 9000 mož, ki so izkpraveli za srečno bodočnost človeštva."*¹³ Prostornina t. i. triglavskega kopca, za katerega bi uporabili tudi ploščati podpeški lomljenec, bi skupaj z zemljo znašala 1389 kubičnih metrov, preostalo potrebno kamnino pa bi pridobili pretežno iz struge Ljubljani, katere poglobitev je bila načrtovana istočasno. Posebna skrb bi bila namenjena že obstoječim grobovom, da bi se med izkopom ne poškodovali in bi ostali na istem mestu, iz ostalih predelov pokopališča, kjer so bili pokopani umrli vojaki, pa bi posmrtne ostanke prenesli na novo počivališče. Pobočje kopice bi posejali s travo in obsadili z bršljanom, iz osrčja kopic pa bi rastle rože. Tudi okolica naj bi bila veličastna, saj je Plečnik okoli spomenika načrtoval granitni robnik v dolžini 141,40 metrov. Okoli bi bil zaokrožen prostor, *"kjer bi bili grobovi najodličnejših žrtev, kakor judenburških, koroških legionarjev,"*¹⁴ postavili bi nove križe, majhne spomenike, če bi jih želeli postaviti svojci padlih ali konzulati držav, katerih padli vojaki so bili pokopani na tem pokopališču; nagrobne plošče bi postavili na peščena tla. V tem prostoru bi stal tudi spomenik neznanega slovenskega vojaka, Kranjskega Janeza. Celoten prostor bi zaključevala betonski pločnik in spominski gaj stotih dreves, obdan z 231 metrov dolgim granitnim robnikom. Ljubljansko mestno načelnštvo je za projekt naredilo predračun, ki je znašal 350.000 dinarjev, tudi od države in banovine so pričakovali prispevek, delež vojske so opredelili predvsem kot delovno silo, ki bi iz struge Ljubljani prevažala konglomerat ter pomagala pri izkopu posmrtnih ostankov. Razmišljali so, da bi se za pomoč in podporo obrnili na konzulate držav, katerih vojaki so počivali na ljubljanskem pokopališču. *Zveza bojevnikov* je ob predstavitvi projekta opozarjala na mnogotere možnosti in priložnosti, ki jih je predstavljala izvedba projekta, saj so računali tudi na brezposelne, ki bi lahko pomagali pri različnih delih *"in tako bi mrtvi koristili živim, ki so kolikor toliko tudi žrtve vojne in njenih posledic."*¹⁵ Ljubljani, banovini in državi bi bila vzorno

11 Prav tam.

12 Prav tam, str. 2-3.

13 Prav tam.

14 Prav tam.

15 Prav tam.

pokopališče in dostojen spomenik v ponos in vzor. Toda načrt ni bil nikoli izpeljan, temveč je bila leta 1939 po načrtih Plečnikovega učenca arhitekta Eda Ravnikarja zgrajena in decembra istega leta tudi slovesno blagoslovljena vojaška kostnica s parkovno urejenim grobiščem, na katerem je, kot so si leta poprej zamislili *bojevniki*, skupaj pokopanih 5238 žrtev prve svetovne vojne, judenburški uporniki, koroški borci, prepородovec Ivan Endlicher, vojni ujetniki in vojaki, ki so jih prekopalni z evangeličanskega pokopališča.

Poleg pietetnega poslanstva pa so se *bojevniki* posvečali tudi vsakodnevnu življenju svojih članov, ki ga je opradeljeval predvsem težaven ekonomski položaj, saj je bilo moštvo po večini kmečko in delavsko. Tudi načelno se je organizacija borila proti izkoriščanju delavcev in pozivala k pravičnemu socialnemu redu. Zaradi žalostnega dejstva, da *"naši ljudje spričo prebujajočih se bolezenskih kali s front močno odmirajo, smo si osnovali posmrtninsko samopomoč."*¹⁶ Samopomoč je duhovno temeljila na izkušnji iz strelskih jarkov, kjer vojaki niso poznali razlik in so pomagali drug drugemu; v težkih časih gospodarske krize pa se je zdel prav skupni nastop poroštvo za učinkovito pomoč. Mnoge skupine *Zveze bojevnikov* so ustanavljale podporne sklade, ki so se polnili s prostovoljnimi darili, iz vplačane članarine, od čistega dobička prireditvev ipd. Namen Samopomoči, ki je bila potrjena na kraljevi banski upravi v Ljubljani 28. junija 1932, je bil po načelih vzajemne pomoči izplačevati pogrebno po smrti članov ali njihovih svojcev. Član Samopomoči je bil lahko vsak član ali članica *Zveze bojevnikov* in njihovi svojci, člani so bili torej tako kot pri *Zvezi* redni, podporni, ustanovni in častni. Ob pristopu je moral vsak član plačati pristojbine, to je vpisnino, enoletno članarino, naročnino na osrednji časopis *Bojovník* in članarino za *Zvezo bojevnikov*. S tem je pridobil pravico, da sebe ali svojega svojca zavaruje, po smrti zavarovanca pa so članu ali svojcem izplačali pogrebno. Edina dolžnost vsakega člana je bilo redno plačevanje članarine in pogrebne. Maja 1933 je banska uprava odredila, da morajo začasno prenehati poslovati vse pomožne blagajne, ki so bile osnovane po načinu dokladnega kritja in je zahtevala spremembo kritja v kapitalno, kar je pomenilo spremembo iz spremenljivih v stalno določene mesečne prispevke. Bojevniška Samopomoč je na banski upravi posredovala in dosegla, da so smeje tovrstne blagajne za stare člane poslovati po starem, saj je bil njen obstoj odvisen izključno od članov. Zato so na izrednem občnem zboru 26. novembra 1933 sklenili, da likvidirajo pomožno blagajno in ustanovijo zadrugo ali podporno društvo; člani, ki bi pristopili k novi zadrugi, bi bili oproščeni plačila vpisnine. Rezervni sklad, ki je še razpolagal s sredstvi, so razdelili med prijavljene smrtne primere.

Pomembno polje delovanja *bojevnikov* so bila vztrajna prizadevanja za izboljšanje položaja vojnih invalidov, saj je bilo vprašanje invalidnin eno najbolj perečih med preživeli veterani prve svetovne vojne: *"Brez udov, nekateri s smrtno kaljo v sebi, tavajo po svetu in iščejo svoje pravice, pravice do življenja, do dela, do zaslužka."*¹⁷ Resda je bila osrednja invalidska organizacija Udruženje vojnih invalida, s katero je bila *Zveza* prek njihovega predsednika v Ljubljani kot članom osrednjega odbora *Zveze bojevnikov* tudi povezana, pa se je vseeno čutila poklicano, da ves čas svojega obstoja dejavno podpira svoje invalidne člane, še posebej spričo dejstva, da *"najboljši zakon premore le malo, ako se ga samo malo"*

¹⁶ Bojovník, 1. 2. 1933, št. 1-2, str. 1, Kdo smo in kaj hočemo.

¹⁷ Bojovník, 15. 11. 1931, št. 2, str. 3, Invalidsko vprašanje.

upošteva in ako se ne more urediti vse tako, kot je po zakonu določeno."¹⁸ Vojna ujma je namreč za seboj pustila veliko razdejanje. Po popisu vojnih invalidov iz leta 1922 je bilo v Kraljevini SHS okoli 85.290 vojnih invalidov svetovne vojne, podatki o frontah pa so zajeli 66.446 vojakov. Na srbsko - avstrijski fronti je invalidov postalo 13.855 vojakov, s srbsko - bolgarske fronte je bilo 1230 invalidov, iz bojev v Črni gori jih je bilo 852, umik srbske vojske čez Albanijo je preživelo 1746 invalidov, iz solunske fronte in Dobrudže pa je bilo 3756 invalidov. Iz Galicije, Rusije in italijansko - avstrijske fronte so se vrnili invalidni slovenski, hrvaški in srbski vojaki razpadle avstro-ogrske monarhije; s soškega bojišča in s fronte na Piavi je bilo 16.505 invalidov. Z galicijske in karpatske fronte je bilo 13.386 invalidov, iz Rusije pa 8168 invalidov; tudi pomorske bojne operacije so terjale 438 invalidov, z ostalih svetovnih front na Tirolskem, v Romuniji, Belgiji in Franciji je bilo 1388 invalidov. Iz vojnega ujetništva se je vrnilo 1106 invalidov. Iz front srbske vojske je bilo tako 32 odstotkov invalidov, delež ostalih front, od katerih jih je kar četrtno terjala soška fronta, pa je bil 62 odstotkov. Ker se je vojna preselila tudi v zaledje, so žrtve zabeležene tudi v tem nekdanj bolj varnem delu širšega območja armade, med Veliko vojno pa je v zaledju invalidnost kot posledica vojnih dejavnosti doletela 3756 oseb.¹⁹ France Kresal obenem navaja tudi zanimivo nacionalno strukturo vojnih invalidov, ki jo je mogel določiti za 85 odstotkov invalidne vojne populacije, vendar se podatki nanašajo na skupno srbsko, makedonsko in črnogorsko prebivalstvo, ki jih je bilo 33.666, od tega je bilo 13.500 nekdanjih avstro-ogrskih Srbov, ostalih 20.166 pa vojakov nekdanjih Kraljevin Srbije in Črne gore, število hrvaških vojnih invalidov je bilo 21.308, slovenskih je bilo 11.467, ostali so bili pripadniki drugih narodnosti, največ Nemcev (2657) in Madžarov (2527).²⁰ Omenjeni popis, obenem tudi sestavni del uvodnega referata jugoslovanskega ministra za socialno politiko dr. Dušana Peleše "*Objašnjenje zakonskog nacrtu o državnoj zaštiti i pomoći invalida i porodica u ratu poginulih i umrlih vojnika*", ki je bil v skupščinsko razpravo predložen marca 1924, navaja, da je bilo v absolutnih številkah največ invalidov iz leta 1915 (18.247), v naslednjem letu je njihovo število padlo na 14.484, v letu 1914, ko je vojna plamtela "le" 5 mesecev, so boji pohabili 13.208 vojakov, iz leta 1917 je izšlo 12.717 vojnih invalidov, v zadnjem letu vojne je bilo 8343 invalidov, medtem ko so boji za severno mejo povzročili še dodatnih 565 vojnih invalidov.²¹ Na slovenskem ozemlju Kraljevine SHS je bila zaradi vojne trajno prizadeta petina slovenskih družin, navajano število vojnih vdov in nepreskrbljenih družinskih članov pa je različno, po nekaterih podatkih naj bi morale 31.039 vojnih vdov vzdrževati 49.182 nepreskrbljenih družinskih članov,²² po drugih pa je število vojnih vdov nižje, in sicer 27.000.²³ Vsekakor je bil slovenski delež v novem jugoslovanskem državnem okviru visok, saj je predstavljal kar 15,4% vseh vojnih invalidov, čeravno je imela Slovenija 8,5% jugoslovanskega prebivalstva. Največ slovenskih

¹⁸ Prav tam.

¹⁹ France Kresal: Invalidi in vojne vdove kot trajne posledice prve svetovne vojne, njihov status število in struktura. V: Množične smrti na Slovenskem, Ljubljana 1999, (dalje Kresal, Invalidi in vojne vdove) str. 309.

²⁰ Prav tam.

²¹ France Kresal: Zgodovina socialne in gospodarske politike v Sloveniji od liberalizma do druge svetovne vojne. Ljubljana 1998 (dalje Kresal, Zgodovina socialne in gospodarske politike), str. 229.

²² Kresal, Invalidi in vojne vdove, str. 307.

²³ Kresal, Zgodovina socialne in gospodarske politike, str. 227.

vojnih invalidov je bilo v času popisa med 30. in 40. letom starosti, 28 odstotkov je bilo starejših, 10 odstotkov pa mlajših; veliko večino je invalidnost torej doletela med 23. in 37. letom starosti.²⁴ Gmotna skrb za tako veliko število prizadetega prebivalstva je bila zato velika in je zahtevala sistematično rešitev. Toda pred dokončno in enotno sistemsko rešitvijo problema vojnih invalidnin je preteklo nekaj let.

Vojni invalidi in družine padlih, umrlih in pogrešanih vojakov so do konca leta 1925 uveljavljali svoje pravice do invalidskih pokojnin, družinskih in drugih podpor po starih zakonodajah držav, katerih državljani si bili pred izbruhom Velike vojne, to je srbski, ogrski in avstrijski zakonodaji. V Sloveniji in Dalmaciji je veljala avstrijska zakonodaja, vsebovana v Invalidskem zakonu z dne 27. decembra 1875, ki je bil spremenjen in dopolnjen izdan 27. aprila 1887. Ta zakon je bil deloma spremenjen z dopolnili z dne 3. aprila 1894, z dne 28. marca 1896 (RGBl. 48/1896) in z dne 19. marca 1907. Samo za Slovenijo je od leta 1918 do leta 1925 veljala še uredba Narodne vlade SHS z dne 20. novembra 1918. Tako stanje se je v bistvu ohranilo vse do uveljavitve invalidskega zakona z dne 17. novembra 1925. Uredba o začasni pomoči invalidom in družinam padlih vojakov z dne 14. maja 1920, ki je bila spremenjena in dopolnjena 25. marca 1921 in je 28. decembra 1921 izšla kot Zakon o začasni pomoči invalidom in družinam padlih, umrlih in pogrešanih vojakov kakor tudi nekaterih drugih civilnih žrtev vojne, je sicer veljala za vso Jugoslavijo, po drugi strani pa so se ohranile vse razlike glede višine začasnih invalidskih pokojnin in drugih pravic, ki so izhajale iz prej omenjenih zakonodaj. Do leta 1920 je slovenskim vojnim invalidom začasne invalidske pokojnine invalidom in vdovam izplačevala vojaška intendantca za Slovenijo v Ljubljani, njihova višina pa je bila odmerjena na podlagi bivšega avstrijskega zakona iz leta 1887. Od oktobra 1920, ko je to nalogo prevzela civilna uprava, so vojne vdove dobile pravico do invalidske pokojnine zase in do vzdrževalnine za svoje neprekrbljene družinske člane; invalidski dodatek in družinske podpore so bile odvisne od premoženjskega stanja. Uredbe iz let 1920 in 1921 so vojnega invalida razpoznale v jugoslovanskem državljanu, ki je po zakonih o vojaški obveznosti bivših Kraljevin Srbije in Črne gore oziroma Avstro-Ogrske opravljal vojaško dolžnost ali službo kot vojni obveznik, dobrovoljec, četnik ali ustaš za jugoslovansko združitev ter bil brez lastne krivde ranjen ali je bilo njegovo zdravje prizadeto v tolikšni meri, da so ga pristojne vojaške oblasti spoznale za nesposobnega za vojaško službo, njegove sposobnosti za opravljanje pridobitne dejavnosti pa so bile zmanjšane za 20 odstotkov. Med vojne invalide so sodili tudi vojni ujetniki, če so "zadostili" pogojem za vojnega invalida. Uredbi sta prav tako določali status civilnega invalida vojne, ki je določil, da je do njega upravičena oseba, ki je zaradi vojnih operacij brez lastne krivde dobila enake poškodbe kot vojni invalid. Prav tako so bili natančno določeni pogoji za pridobitev invalidske pokojnine s strani vojnih vdov, internirancev, družin umrlih ali usmrčenih internirancev ter konfinirancev in neprekrbljenih družinskih članov. Po podatkih, ki jih navaja F. Kresal, je bilo premoženjsko stanje slovenskih vojnih invalidov slabo, saj jih je bilo kar 67 odstotkov brez lastnega stanovanja, 23 odstotkov pa jih ni imelo dovolj sredstev za preživljanje.²⁵ Vojni in vojaški invalidi so imeli sicer številne ugodnosti in inva-

²⁴ Kresal, Invalidi in vojne vdove, str. 309.

²⁵ Prav tam, str. 310.

lidske dodatke, ki so jih bili deležni večinoma tudi družinski člani padlih, umrlih in pogrešanih vojakov, toda po izračunih je to predstavljalo zgolj 5 odstotkov tedanjega eksistenčnega minimuma štiričlanske družine, kar dokazuje, "da so bile invalidnine samo državno priznanje, ne pa pomembnejša pomoč za vzdrževanje družine padlega vojaka ali za primerno življenje prizadetega invalida, kar bi seveda moralo biti."²⁶ Delno je takšnemu stanju po vsej verjetnosti botrovalo tudi dejstvo, da so bile invalidske pokojnine določene tudi na podlagi politične odločitve, da so do invalidskega dodatka upravičene le določene kategorije vojnih invalidov in družin padlih. Osnovni kriterij je bil boj za jugoslovansko državo, saj je bila žrtev za osvoboditev in jugoslovansko združitev nagrajena z invalidskim dodatkom v dvojnem znesku. V privilegirano skupino so sodili vojni invalidi, družine padlih, umrlih in pogrešanih vojakov, pa vojne sirote brez očeta in matere iz nekdanjih Kraljevin Srbije in Črne gore, iz t. i. novopridruženih pokrajin, kakor je Zakon o začasni pomoči invalidom in družinam padlih, umrlih in pogrešanih vojakov ter nekaterih civilnih žrtev vojne iz l. 1921 definiral nekdanje dežele Avstro-Ogrske, ki so se združile s kraljevinama, pa le invalidi dobrovoljci, družine padlih, umrlih in pogrešanih dobrovoljcev, ki so imeli pravico do podpore po srbskem zakonu iz leta 1914. Do omenjenga dodatka so bili prav tako upravičeni bivši interniranci in konfiniranci iz celotne države in žrtve, ki so zaradi krutosti sovražnika postale invalidi, pa tudi družine oseb, ki jih je sovražnik ubil ali so umrle v internaciji.²⁷ Vsi ostali vojni veterani, t.j. predvsem nekdanji vojaki avstro-ogrške vojske, so prejeli invalidske pokojnine po kriterijih, ki so jih določali zakoni propadle habsburške monarhije. Tako so osebne invalidnine vojnim veteranom iz nekdanjih avstro-ogrskih pokrajin znašale od 55 do 71 odstotkov manj kot tiste z ozemlja Srbije in Črne gore, družinske invalidnine pa so bile celo od 55 do 85 odstotkov nižje.²⁸ Sedem let je država ohranjala neenak položaj vojnih invalidov, saj se je višina invalidskih dodatkov zaradi inflacije in druginje sicer spreminjala, toda razmerja oziroma nesorazmerja so bila ohranjena. Leta 1925 pa je skupščina Kraljevine SHS vendarle sprejela novi invalidski zakon, ki je poenotil pravice vojnih invalidov, kakor tudi družin padlih, umrlih in pogrešanih vojakov na celotnem državnem prostoru. Tako so bile odpravljene razlike v višinah invalidske pokojnine, spremenjena je bila definicija vojnega invalida, za katerega je odtlej veljal vsak jugoslovanski državljan, ki je postal invalid med opravljanjem vojaške dolžnosti od dneva mobilizacije do 6. tednov po demobilizaciji; status je bil torej vezan tako na vojaške operacije kot na mirnodobni čas, če je poškodba ali bolezen nastopila brez lastne krivde med opravljanjem vojaške dolžnosti. Osnovni kriterij je postalo vojaško delo in uradna dolžnost (tudi nevojaške osebe, ki so zbolele zaradi pregona, spopada ali obrambe meje po uradni dolžnosti, so dobile status invalida), medtem ko zakon ni več štivil civilnih invalidov in civilnih žrtev vojne, kot je to veljalo dotlej. Civilni in vojaški invalidi so bili zaščiteni le v primeru aktivnosti in poškodovanja med vojaškimi ali vojnimi opravili. Navkljub dodatnim oblikam državne zaščite in pomoči, invalidskim dodatkom in invalidninam, kar je predstavljalo okoli 90 odstotkov z zakonom zagotovljenih pravic, pa je bil položaj veteranov svetovne vojne, vojnih invalidov in družin padlih vojakov zelo slab in

²⁶ Prav tam, str. 311.

²⁷ Kresal, Zgodovina socialne in gospodarske politike, str. 233.

²⁸ Prav tam, str. 239.

kot ugotavlja F. Kresal, "*tudi socialnopolitični položaj te kategorije ogroženih ljudi ni bil ugoden*,"²⁹ ker niso bili deležni socialnega zavarovanja in nikakršne druge zaščite za ostale primere preživetvene ogroženosti. *Bojevniki* so namreč opozarjali, da je bilo potrebno predvsem veliko dela in iznajdljivosti, "*da pride vsak do svojih pravic, ki mu jih zakon daje. Preden se to izvede, lahko mnogo teh trpinov izbira*."³⁰ Toda neenakosti ali neenakopravnosti vojnih veteranov nekdanje avstro-ogrske vojske v primerjavi z dobrovoljci in drugimi borci za jugoslovansko združitev ni bilo konec niti v drugi Jugoslaviji, ko je bilo l. 1970 ustanovljeno Društvo slovenskih vojnih dobrovoljcev iz vojn 1912 do 1918 in je l. 1971 slovenska skupščina sprejela Zakon o borcih za severno mejo in o slovenskih vojnih dobrovoljcih iz vojn 1912 do 1918, ko so slovenski dobrovoljci posebno mesto pridobili tudi v slovenski ustavi.³¹

Poleg temeljitega in vztrajnega dela na socialnem področju je bil boj proti zatiranju narodnih manjšin eden od stebrov delovanja *Zveze bojevnikov* svetovne vojne. Upravičeno so se namreč lahko sklicevali na svoje osebne vojne izkušnje in je *Zveza* zato pozivala k miru, ki je bil sredi tridesetih že temeljito ogrožen, in je prav v nepravilnih političnih odločitvah za zeleno mizo po 1. svetovni vojni, ki so postavile meje nove Evrope, razpoznala vzrok za morebitno novo vojno. V prvi vrsti je *Zveza* opozarjala na položaj slovenske manjšine na Primorskem in Koroškem, še posebno je bil prav v slovenskem človeku po mnenju *bojevnikov* "*nekako zakoreninjen gnev do suženjstva, kajti on ne more preboleti, da je bil ukanjen in da so bili vsi nekdanji napori in boji zaman. On se še danes zaveda, da je nekoč dejansko zmagal na Soči, nikoli ni bežal, a je končno vse izgubil. V dosego miru, svobode in usakdanjega kruha je treba trajne borbe - in bojevnik ve, da si mora obraniti in obrusiti borbenega duha in žilavo odpornost. K temu mu brez dvoma pripomore prirojena ljubezen do rodne zemlje in zvestoba do naroda*."³² *Zveza* je obenem že v Veliki vojni razpoznala korenine grozečega nacizma in fašizma.

V mnogočem sta bila položaj in dejavnost slovenskih *bojevnikov* podobna položaju nekdanjih avstro-ogrskih vojakov v Češkoslovaški republiki, še posebno če ju beremo z zornega kota organiziranja in oblikovanja kolektivnega spomina na veliko vojno, vodenega in usmerjanega s strani države.³³ Ta je v Kraljevini Jugoslaviji kot edini državotvorni spomin in mitologijo priznavala ali gojila srbsko in dobrovoljsko vojaško tradicijo, povsem zavrgla pa avstro-ogrsko vojaško tradicijo, s tem pa tudi slovenske vojne žrtve kot tiste, ki so padle za tujo in poraženo vojsko. Tudi Češkoslovaška republika je po letu 1918 skušala utrditi položaj legionarskih veteranov, da bi v javnem mnenju ustvarila privrženost novi interpretaciji vojne. Ustanovila je celo Inštitut za odporništvo in Arhiv narodne osvoboditve, ki naj bi raziskovala in propagirala legionarsko idejo, ki je postala del uradne nacionalne identitete. Zlasti v mestih so postavljali spomenike češkim legionarjem. Obenem se je država spopadala z dilemo, kaj storiti z alternativnim

²⁹ Prav tam, str. 242.

³⁰ *Bojevniki*, 15. 11. 1931, št. 2, str. 3. Invalidsko vprašanje.

³¹ Ernest Turk: *Dobrovoljci proti Avstro-Ogrski*. Ljubljana 1978, str. 6.

³² Brezje, str. 23.

³³ Martin Zückert: *Memory of War and National State Integration : Czech and German Veterans in Czechoslovakia after 1918*. Predavanje na mednarodni delavnici "Victors and Victims: The Male Wartime Generation in East-Central Europe 1918. 1930". 23. - 24. 6. 2005, University of Southampton.

spominom in kako utemeljiti padle češke vojake na nasprotni, avstro-ogrski strani, saj je bila to vendarle večinska izkušnja državljanov nove češkoslovaške države. Po budo so prevzele veteranske organizacije, katerih temeljno poslanstvo je bilo, tako kot pri slovenskih *bojevniki*, poleg socialnih interesov predvsem gojiti spomin na Veliko vojno. Veteranske organizacije so bile sicer ustanovljene v senci uradno podprtega gibanja legionarjev, osnovane pa so bile na nacionalni osnovi, v 20. letih so nastale nemške veteranske organizacije, ki so se v 30. združile v "*Združeno zvezo podporniških veteranskih organizacij Češkoslovaške*" (*Vereinigte Landesbünde der Unterstützungs-Vereine gedienter Soldaten in der Tschechoslowakei*), poleg tega pa so obstajale veteranske zveze, ki so temeljile na regimentskih osnovah. Tudi češki veterani so se združevali po politični orientaciji ali na polkovnih temeljih. Državna strpnost je bila omejena na socialno dejavnost veteranskih zvez, prepovedana pa je bila vsakršna paravojaška "parada", politična dejavnost ali nošnja starih uniform in dekoracij, niso pa načeloma prepovedali veteranskih uniform. Kljub temu so imele veteranske organizacije vpliv na politiko spominjanja, predvsem na lokalni ravni, kjer so se udeleževali procesij ob vseh svetih in na t. i. srečanjih veteranov. Podobno kot slovenski *bojevniki* so spodbujali postavljanje spomenikov ter tako vzdrževali spomin na vojno pri življenju. Toda njihovo vodilo, njihova skrb za tovarišstvo ni šla vstric z uradno politično vizijo, čeprav ni bilo mogoče povsem zanikati vpliva dejavnosti veteranov na interpretacije vojne. Zaradi vpetosti Češkoslovaške republike v habsburško preteklost, ki je bila še vedno močno prisotna v dvajsetih letih 20. stoletja, je bilo potrebno izbrisati in umakniti znake stare c. kr. dinastične tradicije s spomenikov padlim. Zaradi velikega števila udeležencev shodov in srečanj veteranov, jih je notranje ministrstvo celo prepovedovalo, ker se je zavedalo moči in morebitnega vpliva na javno mnenje, ugotavljali so celo, da so nemški pripadniki veteranskih organizacij še vedno povezani z Nemčijo in Avstrijo, kar so pojmovali kot neposredno grožnjo novi republiki, obenem pa so podobne sentimentalne vezi na nekdanjo monarhijo pripisovali tudi češkimi veteranskim organizacijam, kar je ponovno predstavljalo oviro pri izgradnji nove tradicije. Vendar pa je bila češkimi organizacijam, v nasprotju z nemškimi, ki so bile skrbno nadzirane, dana možnost, da znotraj svojih idej poiščejo "državotvorne elemente" v novooblikovanem prepričanju, da bo spomin na nekdanjo vojsko, ki je bila češkemu narodu tuja, prešel v pozabo, ter bo vzniknila nova tradicija češkoslovaške vojske, ki je bila propagirana med pripadniki nekdanje vojske in prve generacije čeških rezervistov. S preimenovanjem srečanj nekdanjih polkov v praznovanja odpora nekdanjih polkov proti Avstriji so mogli poudariti povezavo veteranov z ustanovitvijo nove države in navzven pretrgati vezi z avstrijsko polkovno tradicijo. Na takšen način, ugotavlja Zückert, je bila veteranom avstro-ogrške vojske omogočena oddaljitev od nekdanje vojske in mentalni prehod v novo državo.³⁴ S takšno interpretacijo je tudi sicer večina Čehov svojo avstro-ogrsko preteklost vpela v novo državno resničnost. T. i. povojni konsenz je temeljil na predpostavki, da je bila češka družba leta 1914 v večini proti vojni in trdovratna nasprotnica habsburške monarhije, to pa je bila tudi vsebina, na katero so se mogle sklicevati veteranske organizacije. Prav povojni konsenz, ki se je oblikoval dobro desetletje, je pokazal pripravljenost češke družbe in države, da integrira v kolektivni spomin vse dejavnike Velike vojne. Slovenska *Zveza bojevnikov* je svoje

³⁴ Prav tam.

mesto vendarle našla v vztrajnem promoviranju slovenske narodne samobitnosti in jugoslovanske državne skupnosti obenem, vendar pod nikakršnim pogojem stapljanja v neko novo jugoslovansko narodno skupnost. Samodejen in iskren odmik od avstro-ogrške tradicije ji je omogočil obstoj in strpnost države, ne pa tudi njene brezpogojne podpore. Toda burna druga polovica tridesetih let 20. stoletja je od Zveze zahtevala bolj dejavno politično izražanje, kar je pospešilo njeno vključevanje v *Združenje borcev Jugoslavije* oziroma *Boj*, časopis pa je izhajal vse do leta 1936. Skupina okoli *Bojevnika* se je spomladi 1935 odcepila od *Boja*, ker se je del poistovetil s ljotičevskim gibanjem, kar je sprožilo tudi njegov razpust.³⁵ Demokratska skupina pa se je pridružila ljudskofrontnemu gibanju ter s tem stopila na novo pot, še vedno pa je ohranjala svoje temeljno spominsko poslanstvo. Njen dokončen zaton sta prinesli druga svetovna vojna in okupacija Slovenije.

Petra Svolfšak

SOME ASPECTS OF THE OPERATION OF THE LEAGUE OF COMBATANTS OF WAR
 "THE ORGANISATION OF COMBATANTS IS STEADY AND STRONG. IT IS A UNION
 OF HEARTS AND SOULS. IT IS A FOUNDATION OF FRIENDSHIP AND LOVE
 BETWEEN NATIONS"

S u m m a r y

The League of Combatants was composed of the veterans from the First World War, most of whom were former soldiers of the Austro-Hungarian army. The League was a non-political and non-partisan organisation whose activities focused on the preservation of the memory of the Great War. This took expression mainly in campaigning for the erection of monuments to the fallen First World War soldiers. On its initiative, some 150 monuments were erected in the Slovene part of the Kingdom of Yugoslavia. It also strove for the arranging of two memorial parks at the religious shrine in Brezje and the Ljubljana Cemetery of Žale. In 1939, a mausoleum for the fallen First World War soldiers was erected at Žale, although not according to the original plans of the architect Jože Plečnik. The League was also active in the social field through the so-called self-help and the concern to secure social assistance for the war-disabled.

In the paper, the issue of the war-disabled is presented mainly from the viewpoint of the state's attitude towards the regulation of the war-disabled status and social assistance. Until 1925, the criteria and the pension levels for the war-disabled were also politically influenced and were determined according to one's appurtenance to the former Austro-Hungarian army, on the one hand, or the armies of the Kingdoms of Serbia and Montenegro and the volunteer movement, on the other.

It can be concluded, also from the state's shaping of the collective memory of the First World War period, that the former soldiers of the Austro-Hungarian army were considered second class veterans whose remembrance, for historic reasons, could not be included in the official commemoration of the Great War in Yugoslavia. By comparing their status with that of the Czechoslovak war veterans, the paper shows that, in contrast, when building their post-war tradition, the successor states to Austria-Hungary, as well as the newly founded ones, attempted to incorporate the manifold aspects of the Great War into their collective memory.

---

³⁵ Alenka Nedog: Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji od leta 1935 do 1941. Ljubljana 1978, str. 63.